

René van Chalon

door

Mej. D. C. J. MIJNSSEN †¹⁾

In de reeks van voortreffelijke vorsten uit het huis-Nassau, die de Baronie van Breda naar een hoger plan gestuwd hebben dan voor enige andere heerlijkheid in de Nederlanden weggelegd is geweest, neemt René van Chalon, naar de jaren van zijn regering gemeten, een bescheiden, maar, naar de staatsrechtelijke gevolgen daarvan, een hoogst belangrijke plaats in. Van al de Bredase Nassau's is er géén, van wiens periode wij zó weinig weten als van deze, naar het aanvankelijk scheen, zo bijzonder door het lot begunstigde jonge vorst, wiens leven evenwel te kort van duur is geweest om hem gelegenheid te geven tot volle ontplooiing van zijn persoonlijkheid. Slechts als onmisbare figuur in de reeks van Bredase heren, die aan zijn huis, met de souvereine rechten van het prinsdom dat hem op jeugdige leeftijd ten deel viel uit de erfenis van zijn oom, een autoriteit verleend heeft, welke het verhief boven zijn gelijken en het een plaats gaf tussen de regerende dynastieën in Europa, heeft hij bekendheid behouden. Veel meer dan dit wist men over het algemeen niet van deze Nassau, wiens betekenis voor onze historie treffend getekend wordt in de uitspraak, dat zijn dood de weg bereidde „voor den zesden Nassauer Baron van Breda, die in de wereldgeschiedenis als de Prins van Oranje groot is geworden".²⁾

René's bestuursperiode duurde slechts zes jaar en het bewogen tijdvak dat daarop volgde, was voor hem niet gunstig om een blijvende indruk achter te laten. Groter gebeurtenissen dan die waarvan hij getuige was, hebben zijn persoon overschaduwed en naar de achtergrond gedrongen. Staande als het ware voor de drempel van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van Europa, is het hem niet

gegeven geweest die te overschrijden; méér dan een blik over de andere kant heeft hij niet kunnen werpen en waarschijnlijk zal hij zich ook wel niet bewust zijn geweest van de veranderingen in de wereldorde welke zich tijdens zijn leven al begonnen aan te kondigen. Van zijn taak, de voortzetter te zijn van de schone traditie, de eerste raadsman van de landsheer in de Nederlanden te wezen, welke zijn oudoom Engelbert van Nassau en zijn vader gegrondvest hadden, is hij zich echter zeker wel bewust geweest. Die taak heeft hij met vreugde en trots aanvaard, al heeft hij maar kort de tijd gehad die ten uitvoer te brengen. Zijn wezen is daarbij voor ons min of meer in nevelen gehuld gebleven. De weinig uitgebreide literatuur die over hem bestaat, brengt ons hem niet veel nader.

Bij het doorzien van een aantal contemporaine stukken, rekeningen van de rentmeester Montens, behorende tot de collectie Havermans, welke zich in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch bevindt, werd mijn aandacht getrokken door verschillende wetenswaardigheden betreffende de jeugdijaren van „Mons. René”, de naam waaronder Chalon toen bekend was. Aan de hand van de notities van Montens over de uitgaven voor de kasteelhuishouding kreeg ik een minder schimmig beeld van René en zijn naaste omgeving en trad zijn figuur scherper naar voren. Al geeft de lectuur van rekeningen iemand nu niet bepaald de kans de innerlijke roerselen van een mensenziel te leren kennen, een typisch beeld van zijn omgeving en van de omstandigheden, waaronder hij opgroeide, geven zij toch wél.

De rentmeester Montens, Hendrik Montens „de oude”, zoals hij ter onderscheiding van zijn gelijknamige zoon en ambtgenoot meestal genoemd wordt — een bijnaam welke hem inderdaad wel toekwam: hij stierf in 1548 op vijf-en-tachtig jarige leeftijd — heeft achtereenvolgens vijf Nassau's als raad en thesaurier gediend. Het waren Jan IV, Engelbert II, Hendrik III, René van Chalon en tenslotte nog Willem van Oranje als knaap. Gedurende de lange jaren van zijn ambtsbediening rustte de geldelijke administratie van de baronie in zijn handen. Nauwkeurig heeft hij al die tijd — een

periode van ruim zestig jaar — de inkomsten en uitgaven van de Bredase heren opgetekend. Helaas, niet dan een klein gedeelte van zijn administratie is tot ons gekomen. Was die maar geheel gebleven, dan zou dat een bron van hoge waarde geweest zijn voor de kennis van het economische leven in het vijftiende- en zestiende-eeuwse Breda. In de loop der tijd zijn de originele rekeningen van Montens verloren gegaan. Wanneer dit geschiedde is niet bekend, doch het staat vast dat het niet vóór 1653 geweest is, na het overlijden van Adriaan Havermans. Dat wij er iets van weten, danken wij dan ook aan de studiezijn van deze bekende jurist en historievorsor die, van 1637 tot zijn dood, griffier van Breda geweest is. Als ijverig onderzoeker interesseerde hij zich voor alles wat de geschiedenis van Breda betrof, vanzelfsprekend ook voor die van de heren van Breda, over wie hij heel veel uit de rekeningen geexerceerd heeft. Daardoor is tenslotte toch nog een schat van gegevens betreffende het verblijf van de Nassau's te Breda tussen ± 1500 en 1538 bewaard gebleven, uit de tijd dus vóór René's twintigste jaar, toen hij zijn vader als heer van Breda opvolgde.

Renatus van Nassau was te Breda op 5 Februari 1519 als enig kind van heer Hendrik III geboren uit diens tweede huwelijk met Claude de Chalon-Orange. Hij kwam ter wereld in de opgangperiode van zijn vader, op een tijdstip dat deze zich voor bijna onbegrensde mogelijkheden op het gebied van macht en invloed geplaatst zag, in het jaar dat Maximiliaan stierf en dat Karel V — en zulks bovendien voor een groot deel door Hendriks persoonlijke invloed — tot keizer van het Heilige Roomse Rijk werd verheven. Hoeveel verwachtingen zullen er, en dat niet slechts door de vader, op het hoofd van deze onder zo gunstige auspiciën geboren erfgenaam van de Nederlandse Nassau's gebouwd zijn!

Voor de bevolking van het gebied waarover graaf Hendrik de scepter al zwaaide, was niet alleen het feit zelf maar óók de plaats waar de toekomstige erfgenaam ter wereld zou komen van het grootste gewicht. Zo zien wij dan ook de magistraten van de belangrijkste steden van graaf Hendriks gebied in de laatste helft van

1518 verzoeken richten aan de gravin om de geboorte van de te verwachten erfgenaam binnen haar poorten te willen verbeiden. Breda als hoofdplaats van de Nederlandse bezittingen der Nassau's pretenteerde natuurlijk de meeste rechten te hebben. Toen het de magistraat ter ore kwam, dat de andere steden elkaar de eer betwistten, de geboorteplaats van de erfgenaam van Breda te worden, werden op het stadhuis de hoofden bij elkaar gestoken en werd er besloten om een afvaardiging naar de op dat ogenblik te Diest vertoevende gravin van Nassau te zenden: „want men verstonc, dat die van Bruessel, die van Mechelen ende oic die van Dyest begeert hadden aen mijn gen. vrouwe van Nassau, elc dat se bij hen wilde haire kynderbedde houden, Soe heeft dien van der wet behoorlijc ende van eeren wegen van noode gedocht, desgelijcx van der stadt wegen van Breda te versuecken aen mijn vrouwe, dat hair believen wilde hair kynderbedde te houden tot Breda; ende sijn Henric van Halmale, borgemeester ende met hem Ot van Bruheze gereyst opten 14en Novembri na Diest bij mijn vrouwe ende sij quamen wederomme opten 19en Novembri ende wairen uut elc met een knecht 6 daige,” melden de stedelijke rekeningen.

Of het aan de overredingskracht van de afgezanten gelegen heeft of dat ook zonder deze missie graaf Hendrik goed gevonden zou hebben, zijn erfgenaam op Bredase bodem geboren te laten worden, is mij niet bekend. Vast staat dat Renatus van Nassau, al of niet tengevolge van het verzoek van de Bredase magistraat, hier op het kasteel, het oude nog dat dateerde uit de tijd van Jan van Polanen, geboren werd. Van de pompeuze verbouwing, waartoe graaf Hendrik later opdracht zou geven, was toen nog geen sprake, maar ook het slot in 1519 was een de Nassau's waardig verblijf.

Claude de Chalon-Orange zal er de weinige jaren dat zij er resideerde, haar ouderlijk huis, het kasteel van Orange, een ongezellig en streng verblijf, niet al te zeer gemist hebben. Waar keizer Maximiliaan op het Bredase kasteel soms weken lang, en zulks ook nog in het voorjaar van 1517, logeerde, kan veilig worden aangenomen, dat het toentertijd een zeer logeabel verblijf zal zijn geweest.

Het bericht van René's geboorte verwekte, zoals verwacht mocht worden, grote vreugde te Breda. Het bereikte de magistraat des morgens, tussen elf en twaalf uur op het stadhuis, toen Cornelis Holteman aan burgemeester Jan van Hoilten de tijding bracht, dat „onse jonge Heere, Renatus van Nassau, geboren was”, waarvoor hij met een gouden penning van 24 stuivers beloond werd. Tegelijkertijd ongeveer kwam Colijn, de bottelier van het kasteel, bij Henric van Halmale, de andere burgemeester, hetzelfde heugelijke bericht brengen, waarvoor hij een beloning kreeg van een Philipsgulden. Het was namelijk moeilijk uit te maken wie van beide boodschappers de eerste geweest was. Bovendien, de algemene vreugde maakte de magistraat mild. Een week later werd, zoals de stedelijke rekeningen melden, „onsen jonghen heere gekerstend, dwelc was opten Sondach 13 Febr. anno 1519 Ludicx stijle”, bij welke gelegenheid de grote klok geluid werd en de burgerij feest vierde.

De kleine erfgenaam bleef de eerste tijd van zijn leven op het kasteel en vergezelde zijn ouders niet op de vele reizen naar Brussel, die zij maken moesten om in de nabijheid van de keizer te zijn. Niet lang echter zou de gravin van Nassau getuige mogen zijn van de ontwikkeling van haar zoontje: zij overleed reeds op 31 Mei 1521, toen haar enig kind nog maar juist twee jaar oud was. De kinderjaren van graaf Renatus, zoals hij plechtig in de Bredase rekeningen, of René, zoals hij volgens de Franse gewoonte van het sterk onder Bourgondische invloed staande hof van de Nederlandse Nassau's genoemd werd, zullen dan ook wellicht wat eenzaam geweest zijn, want ook zijn vader was zelden in zijn gouvernement te Breda. Nog geen jaar na het overlijden van Claude de Chalon vergezelde hij Karel V naar Spanje, waar hij in 1524 hertrouwde met het jeugdige markiezinnetje van Zennette, dat maar elf jaar in leeftijd van haar stiefzoon verschilde. Voorlopig zou René deze derde gemalin van zijn vader nog niet leren kennen, daar graaf Hendrik eerst in 1530 uit Spanje naar Breda zou terugkeren.

De kleine René was dan ook de eerste jaren van zijn leven

geheel aangewezen op de verzorging door zijn min Janne Zeest, de voedster. Deze Janne stond onder toezicht van een gouvernante, die weer, op haar beurt, gecontroleerd werd door Walburg, gravin van Wied, een dochter van graaf Hendriks zuster, die in Breda was komen wonen, teneinde een wakend oog op het neefje te kunnen houden. Klaarblijkelijk was Hendrik III zeer op deze dochter van zijn zuster gesteld. Het was ook voor dit nichtje, dat zowel graaf Hendrik als graaf Willem van Nassau zich moeite gaven een goede partij te vinden. Als dochter uit een gezin van tien kinderen was Walburg van Wied allesbehalve bemiddeld en het moest een hele puzzle heten voor haar een passende en voor de dynastie der Nassau's gunstige partij te vinden. Zij huwde tenslotte in 1528 Ludwig van Stolberg. Graaf Hendrik schreef daarover op 15 Juni 1528 aan zijn broeder: „Unser wasen Walpurgen von Widde bin ich willig zu irem heirat mit dem von Stolburg mit zu steurn, wiewol meine geltsachen in Niderland und sunst noch etwas seltzam und wild stehen und mit das beschwerlich gnug ist und gar nit kompt mit dem besten, 4000 gulden Brandenburgisch und die von meinem rentmeister zu Breda bezalt zu werden verschaffen, auf ziel, wie wir uns dan vergleichen, in zuversicht, unser schwager und schwester werden des also nach meiner gelegenheit ein gut begnugen und gefallens von mir haben”.

Gravin Walburg kreeg als tegemoetkoming voor haar bemoeiingen een toelage van tien Rijns-guldens per maand „om haar gelieve daar mee te doen” en bovendien een tegemoetkoming voor haar kleding zowel als die van haar huis. Op het kasteel berustte tijdelijk het hoogste gezag bij mijn heer en mijn vrouwe van Ymmerseele, de audiencier van graaf Hendrik, en naast hen bij de gouvernante Anne de Lannoye of Anne de Mehetz, zoals zij in de rekeningen van Montens, naar de plaats van haar herkomst meestal genoemd wordt. Zowel de Ymmerseele's als Anne de Lannoye voerden een grote staat. Elk van hen kreeg zestig ellen laken voor eigen gebruik en zes Rijns-guldens. Mevrouw van Ymmerseele had in haar persoonlijke dienst drie „jouffrouwen”³⁾, voor elk van haar nog zes ellen laken voor hun kleding. Ook de

„jouffrou de Lannoye” — zij behoorde evenals de Ymmerseele's tot een aanzienlijke familie — kreeg een gelijk aantal ellen voor haar eigen gebruik, eveneens zes Rijnsgulden en óók weer zes el laken voor haar camerieren, Gielette en Marie.

Het spreekt van zelf, dat een hofhouding als deze, waar ook de vertegenwoordigers van de afwezige vorst er een hofstoet in het klein op nahielden — want zij hadden natuurlijk ook zelf nog verschillende mensen voor hun persoonlijke dienst medegebracht — omvangrijk geweest moet zijn. Dank zij de kundige en nauwkeurige Adriaan Havermans, die zich de moeite getroost heeft alles wat hem interesseerde — en dat was gelukkig heel veel — uit de rekeningen van Montens over te nemen, zij het ook dat hij dit in verkorte vorm deed en dat hij blijkbaar geen belangstelling had voor de bedragen, welke voor de posten verschuldigd waren en voor vele betalingen, waar wij nu juist gaarne over ingelicht zouden worden, kunnen wij ons toch een goede voorstelling van deze kasteelhuishouding vormen.

Zo jong als hij was, kreeg de kleine graaf al dadelijk zijn eigen civiele lijst, „tot de onderhoudinge van de ordinaris kosten ende gagiën van mijnen geneden heeren sone René Monsieur”, heet deze plechtig. „René Monsieur” was de titel waaronder de toekomstige prins van Oranje altijd werd genoemd, als men van hem sprak of over hem schreef. Zo vindt men in 1528 vermeld: „item bet. tot Bergen vore 120 ellen graeuws totter cleedinge van 20 personen wesende van 't huysgezin van René Monsieur” en verder „totter berninge opte Borch van torven in de locie van René Monsieur” of: „Aen Janne van de Wauwer, cleric van René Monsieur, 36 gld. voor pensioen, totter tijt dat mijn gen. heere hem versien zullen hebben van eenige goede officie”. Misschien accentueert de betiteling „René Monsieur” ook een verschil met graaf Hendrik, die altijd „mijn genedigen heere” genoemd wordt en trots zijn Bourgondische opvoeding en inslag iets van zijn Dillenburgse stamland behouden kan hebben.

Voor „René Monsieur”, die weldra in naam geheel verfransen zou, werd intussen het nodige gedaan om hem voor te bereiden op

de positie, welke hij eenmaal als zoon van de brilante Hendrik zou moeten innemen. Gelukkig voor hem werd daarbij niet over het hoofd gezien, dat het voor het kind, dat leven moest buiten elk gezinsverband, noodzakelijk was om met kameraadjes van zijn leeftijd omgang te hebben. Er zijn dan ook al vroeg drie speelgenootjes uitgezocht, drie kleine pages: een graafje van Hoorne, een de Barbanson en een kameraadje, dat alleen met zijn voornaam Frédéric ⁴⁾ wordt aangeduid. Deze jongens deelden zijn gehele opvoeding. Met hun vieren volgden zij de lessen van meester van Galen, „mijnen heeren schoolmeester”, zoals hij in de lijst van betaalde gagiën heet. Als schoolvertrek kregen de jongens, toen in 1525 met de lessen aangevangen werd, de vroegere hondenkamer van het kasteel, omdat voor het onderwijs geen ander vertrek kon worden ontruimd. Montens vermeldt: „de hondencamer opte borch is nu gemaect tot een schole voor mijne gen. heere sone René Monsr. en sijne pagien”. Het vertrek had verbinding met het kasteel door „de gaelderije, streckende van de capelle tot de schole”. Voor het maken van die gaelderije, welke ten doel zal hebben gehad de jongens binnenshuis ter schole te kunnen laten gaan, werd nogal wat hout „verbesicht”, zoals Montens bericht.

Het aantal pages werd al spoedig vergroot: in 1526 blijken er zeven te zijn. Nieuwe namen zijn Roggendorf, Mont Jardijn, Philippe en Oyken, ten dele anonymi, maar die toch wel van zeer aanzienlijke geboorte geweest zullen zijn, daar de wel met name genoemde pages zonen waren van persoonlijke vrienden van graaf Hendrik. De jonge Hoorne was de zoon van Maximiliaan van Hoorne, heer van Gaesbeek; de Barbanson behoorde tot een oud Lotharings geslacht. Roggendorf was een zoon van Wilhelm, Freiherr von Roggendorf und Molenberg, een groot vriend zowel van graaf Hendrik als van Willem van Nassau-Dillenburg. René werd dus met ebenbürtige kameraadjes opgevoed.

De pages hadden hun logies op de burcht en waren daar toevertrouwd aan de zorgen van een eigen surveillante, die in de rekeningen voortleeft als „Jenneken, bewaarderse van de jongens”. Tot 1530 ontmoet men haar in dezelfde functie. Mogelijk kwamen

de jongens daarna, toen in dat jaar het leerprogramma herzien en uitgebreid werd en René een gouverneur kreeg, onder uitsluitend mannelijke hoede. Zij kregen onderricht in talen (Latijn en Frans), lezen, schrijven, rekenen en buitendien in alle zaken, die een ridder in de zestiende eeuw moest kennen: rijden, tournooivechten en dansen. De jongens waren allen eender gekleed, droegen gelijke bonnetten, tabbaarden en rokken, voor welke „cleedinge van mijnen heere jongen” jaarlijks bedragen door de cleric van de dispen-tiën, Jan van der Wouwen, gefourneerd moesten worden. Nauwkeurig vinden wij vermeld, wanneer er voor Brabanson (waartoe zijn naam door Montens of Havermans verhaspeld is), een „cleynen rock” nodig is of voor Frédéric een tabbaard, waar hij uit gegroeid is, geboord moet worden.

Er kwam inderdaad heel wat kijken voor meester Jan, die in opdracht van rentmeester Montens aansprakelijk was voor de uitgaven, die niet al te hoog mochten stijgen, omdat „mijn gen. heere” in Spanje veel geld nodig had. Herhaaldelijk nam Hendrik geld op, in die tijd. Zijn inkomsten vloeiden — het werd reeds te verstaan gegeven — lang niet zo ruim als hem lief was. Wij lezen van grote bedragen (1000 ducaten), die Hendrik leende in Antwerpen van Jouffrou Louyse de Lannoy, huisvrouw van mijn heer van Moecque-roy, hofmeester van de keizer, en later nog eens 1000 ducaten, ditmaal van Philippa de Lannoy, de vrouw van mijn here van Courière, eveneens uit Antwerpen. Welke bedragen door Montens, die bij het ontvangen van dergelijke opdrachten wel eens gezucht zal hebben, zo spoedig mogelijk afgelost moesten worden.

Intussen ontgroeiden de jongens langzaam maar zeker aan Jenneken de bewaarderse en meester Otto van Galen. In 1527 kwam dan ook een herziening van het leerprogramma aan de orde en werd als gouverneur van de erfgenaam van Nassau de sieur de Potelles aangewezen. De ridder de Potelles — zijn eigenlijke naam was Charles Carondelet; hij was verwant met de bekende kanselier Jean Carondelet, president van de Grote Raad van Bourgondië — werd aangesteld op een wedde van f 500.—, „beginnende ten date dat hij geaccepteerd heeft de last van mijnen gen. heere sone”,

zoals het heette. Of René en zijn kameraden hem inderdaad tot last zijn geweest, vermelden de rekeningen natuurlijk niet. De Carondelets echter waren heel wat mans en denkelijk zal de sieur de Potelles het dan ook wel met zijn pupillen hebben kunnen klaar spelen.

Een zorgvuldige opvoeding, in overeenstemming met René's hoge rang hebben de jongens zeker gehad. Als enige zoon van de invloedrijke Hendrik zou hij eenmaal op waardige wijze in diens rechten en waardigheden moeten treden. Maar nog hoger positie dan waartoe hij voorbereid werd, zou hij geroepen zijn in te nemen. René van Nassau was nog maar juist elf jaar oud, toen hem, door het sneuvelen van zijn oom Philibert de Chalon bij de belegering van Florence, op 3 Augustus 1530, diens gehele nalatenschap ten deel viel. Daardoor werd hij, als eerste van zijn geslacht, soeverein vorst.

Een hoogst belangrijke erfenis was het, welke in de handen van de elfjarige knaap gelegd werd. Dit was door niemand voorzien, hoewel prins Philibert reeds acht jaar eerder zijn beschikkingen ten gunste van de enige zoon van zijn overleden zuster gemaakt had. Echter, Philibert was pas acht-en-twintig jaar oud, toen het noodlot hem achterhaalde. Aan René vielen te beurt belangrijke goederen in Franche Comté en in Oranje, waarbij de inkomsten van de zoutmijnen te Salins en vóór alles de soevereine rechten verbonden aan het prinsdom Oranje. Zijn voogden aanvaardden dan ook de erfenis voor hem zonder aarzelen, ofschoon er terstond moeilijkheden ontstonden met René's grootmoeder, de prinses-douairière van Oranje, Philiberte van Luxemburg, die zich in haar rechten gekrenkt gevoelde en die aanspraak maakte op een aantal domeinen in Oranje. Zij leefde reeds lang in onmin met haar schoonzoon Hendrik en had zich op haar kasteel Nozeroy in Franche Comté teruggetrokken. Niet voor drastische maatregelen, als het er om ging haar zin door te drijven, terugdeinzende, autoritair en geprikkeld door de omstandigheid, dat Hendrik, over het hoofd van haar kleinzoon heen, de beschikking zou hebben over de inkomsten uit goederen, waarvan zij de revenu's getrokken had,

besloot zij eigenmachtig de domeinen van Arnay-le-Duc en Pauilly aan een van haar bloedverwanten, de gouverneur van Bourgondië, Philippe de Chabot, cadeau te doen. Het was haar bedoeling aldus te voorkomen, dat René die domeinen in bezit zou nemen. Aan Philippe de Chabot, gouverneur van de keizer, zou graaf Hendrik deze goederen niet zo gemakkelijk durven betwisten. En bovendien zou De Chabot haar, Philiberte, een deel van de inkomsten afstaan.

Echter, zij had er geen rekening mede gehouden, dat De Chabot in dienst stond van Karel V en als zodanig een vijand van Karel's eeuwige tegenstander, de Franse koning Frans I. Het bevoordelen van een dienaar van de keizer reciproceteerde de koning door de prinses-douairière eenvoudig door Franse soldaten uit haar kasteel Nozeroy, dus op keizerlijk gebied, te laten oplichten en haar gevangelijk naar een kasteel bij Dijon te laten overbrengen. Weldra bleek, dat Karel V niet van zins was zich de Franse inbreuk op de rechten van zijn onderdanen te laten welgevallen. Daar hij een dreigende houding begon aan te nemen, eindigde deze tragisch-komische historie tenslotte met een vergelijk, dat te Gent gesloten werd. De oude prinses herwon haar vrijheid, terwijl haar de inkomsten van het prinsdom, waarvan René eigenaar zou blijven, werden verzekerd. Later is deze bepaling herzien: haar werd een jaargeld toegekend, dat tot haar dood toe zou worden uitbetaald.

De jonge prins zal zich van deze wederwaardigheden niet veel hebben aangetrokken. Zijn grootmoeder kende hij nauwelijks of niet; om belangstelling te hebben voor ingewikkelde erfenskwesties was hij nog te jong. Aan zijn prinsdom heeft hij overigens weinig genoeg beleefd, daar hij er eerst in 1538 de beschikking over zou krijgen. De grote verandering, welke de erfplating voor hem terstond medebracht, was de verplichting naam en wapen van Chalon aan te nemen. Daarvan was hij bij codicil wel vrijgesteld, maar hij maakte daarvan geen gebruik; voortaan noemde hij zich en tekende hij: René de Chalon, par la grace de Dieu, prin-

ce d'Orange. Ook het devies van zijn oom nam hij over: „Je maintiendrai Chalon”.

De terugkeer van zijn vader, die kort te voren, in het gevolg van de keizer uit Spanje, via Italië en Duitsland, in 1530 eindelijk met zijn jonge vrouw in zijn stamslot weder zijn intrek nam — op 30 September 1530 hield hij zijn blijde incomste — zal voor René een nog groter evenement geweest zijn. Jammer genoeg laten de nuchtere notities in de rekeningen ons geheel in het onzekere omtrent de indruk, die vader en zoon op elkander gemaakt hebben en ook omtrent de ontvangst van het bericht over het overlijden van Philibert van Chalon op die Augustusdag van het jaar 1530, dat het bericht hier als een bom moet zijn binnengevallen, zeggen zij helaas niets. Graaf Hendrik was toen nog niet in Breda teruggekeerd. Hij kreeg het bericht onderweg, op de tocht van Augsburg naar Breda. Maar het is niet onaannemelijk dat het zijn reis verhaast zal hebben. Immers wegens de moeilijkheden aan het aanvaarden van de erfenis verbonden, was het noodzakelijk dat graaf Hendrik zelf de zaken van zijn zoon behartigde. Allerlei protocolaire formaliteiten waren bovendien te regelen.

Als universeel erfgenaam van de laatste Chalon-Oranje, moest de jeugdige René de plechtige bijzetting van zijn oom in de Franciskanerkerk te Lour-le-Saulnier in Bourgondië, waarheen men het stoffelijk overschot, met grote moeite, over de Mont Cenis had vervoerd, bijwonen. Het was de eerste grote plechtigheid welke hij medemaakte en waarbij hij, als eerste rouwdragende, tevens hoofdpersoon was. De rouwceremoniën moeten indrukwekkend geweest zijn, mede om het feit, dat met Philibert het huis Chalon was uitgestorven. Onvergelijkelijk zal het de jongen in de oren geklonken hebben, toen de wapenheraut van Bourgondië namens hem plechtig afriep, dat René van Nassau naam en wapen van het huis Chalon zou aannemen. De terugreis van René van Chalon, in gezelschap van zijn vader, door Franche-Comté is een zegetocht geweest. Onderweg werd de jonge prins van Oranje overal gehuldigd. Maar, eenmaal in Breda terug, waar het gewone leven van leren en oefeningen weer werd opgenomen, zal hem de gehele reis

een droom geschenen hebben. Aan zijn opvoeding, onder geregeld toezicht van zijn vader, werd voortaan verdubbelde aandacht geschonken.

In verband met zijn hoge positie werd weldra ook gedacht aan een huwelijk. Dit leidde er toe, dat hij op 25 Juni 1533 — hij was toen nog maar pas veertien jaar oud — plechtig verloofd werd met een hertoginnetje van Lotharingen, een dochter van Antoine de Goede van Lotharingen en Renata de Bourbon. Uiteraard was deze verloving geheel het werk van graaf Hendrik, die de belangen van zijn zoon in Franche-Comté begeerde te consolideren: aan René toch was, als erfgenaam van Philibert, het stadhouderschap over dat gebied ten deel gevallen, een ereambt, dat door een plaatsvervanger werd waargenomen. Het plan was, dat, zodra de leeftijd van het jonge paar het zou toelaten, de verloving door een huwelijk gevolgd zou worden. De landgraaf van Hessen, die met de Nassau's overhoop lag wegens de erfeniskwestie van Katzenellenbogen stak echter een spaak in het wiel. Op een bijeenkomst in het kasteel van Bar-le-Duc, welke ook bijgewoond werd door Koning Frans I, slaagde de landgraaf er in hertog Antoine over te halen de onderhandelingen met graaf Hendrik over een huwelijk af te breken: het gehele plan werd tot „later” verschoven. Men kan veilig aannemen, dat het einde van de onderhandelingen René minder getroffen heeft dan de vader, die door de parten welke de landgraaf hem speelde, zeer geërgerd was.

Tijdens de besprekingen te Bar-le-Duc, welke in het diepste geheim plaats hadden, omdat het ging om een bijeenkomst van de vertegenwoordigers van de vorsten van het Smalkaldisch verbond met koning Frans I, was graaf Hendrik op reis naar Spanje, met René als reisgenoot. Tot Caderousse in Zuid-Frankrijk had graaf Hendrik de opdracht geleide te geven aan koningin Eleonora van Frankrijk, eervol, stellig, maar, het is niet te vermetel aan te nemen, dat hij van die eervolle last gaarne afstand gedaan zou hebben, als hij geweten had, wat achter zijn rug om bedisseld werd.

Op deze reis passeerden prins René en graaf Hendrik het prinsdom; echter, het gebied werd door hen vermeden. Dit ge-

schiedde eveneens op de terugreis. Het is mogelijk dat zulks in verband gebracht mag worden met de onveiligheid van die streken. Maar het is evenzeer mogelijk, dat het gebied hun weinig interesseerde, omdat de inkomsten niet aan de wettige heer ten deel vielen. Wellicht is ook het beleid van de Franse koning in het spel. Deze toch, hoewel men in Oranje René van Nassau als erfgenaam van Philibert had aanvaard, liet het parlement van Grenoble beslag leggen op het prinsdom. Het motief is tastbaar: voor koning Frans I was het onaanvaardbaar, dat René, als zoon en als neef van twee van de meest geduchte medestanders van Karel V, zijn aartsvijand, bezittingen verwierf, diep in Frankrijk. Doch, hoe dat zij, René van Chalon zag, bij deze gelegenheid, zijn prinsdom niet.

Toen René van Chalon ongeveer achttien jaar oud geworden was, werd zijn opvoeding, welke in haar laatste phase bijna uitsluitend op militaire leest geschoeid was, voltooid geacht. Aan de invloed van zijn vader had hij het te danken, dat hij, nauwelijks negentien jaar oud, benoemd werd tot generaal van een keizerlijke legerafdeling onder opperbevel van Floris van Egmond, graaf van Buren, die de Fransen, in 1537 andermaal met Karel V in conflict geraakt, uit Artois zou moeten verdrijven. Inderdaad slaagden de keizerlijken er in de Fransen gevoelige slagen toe te brengen: zij bezetten Saint Pol en Montreuil, waarbij René van Chalon zich zeer onderscheidde. De krijgsbedrijven eindigden in 1538, toen te Nice een wapenstilstand gesloten werd.

Kort na deze voor de jeugdige aanvoerder roemvol beëindigde veldtocht, welke hem de gunst van zijn keizerlijke meester verzekerde, overleed graaf Hendrik, vrij plotseling, op 14 September 1538 te Breda. Voor de zoon was dit verscheiden een zware slag. Het plaatste hem voor talrijke moeilijkheden, welke hem benauwden. Vandaar dat hij, kort na de dood van zijn vader, tot graaf Willem te Dillenburg het verzoek deed om naar Breda te komen teneinde hem met raad en daad ter zijde te staan. Het is als een cri de coeur en het doet de prins kennen als een sympathieke jonge man.

Aan het verzoek werd gevolg gegeven en nog in de herfst van 1538 kwam graaf Willem van Nassau naar Breda. Hij heeft inderdaad alles gedaan wat in zijn vermogen lag om zijn neef bij te staan en mocht het genoegen smaken met succes te kunnen bemiddelen bij het oplossen van allerlei moeilijkheden met Mencía de Mendoza inzake de nalatenschap van graaf Hendrik. Ook het Lotharingse huwelijksplan werd weer opgenomen. Daartoe reisde graaf Willem persoonlijk naar Lotharingen. En al zou het nog geruime tijd duren eer de datum van het huwelijk kon vastgesteld worden, graaf Willem bereikte in ieder geval dat de onderhandelingen wederom opgevat werden. Zij hadden voortgang en op 9 Augustus 1540 tekenden de afgezanten van prins René en de vertegenwoordigers van de hertog van Lotharingen het huwelijkscontract op het kasteel van Bar-le-Duc. Tien dagen later, 20 Augustus 1540, werd te Bar-le-Duc het huwelijk kerkelijk voltrokken. Op diezelfde dag nog ontstond, ten aanzien van deze verbintenis, een conflict tussen de hertog van Lotharingen en zijn broeder, de hertog van Guise. De zaak is deze: in afwijking van het oorspronkelijke plan had de hertog van Lotharingen in het huwelijkscontract de clause laten opnemen, volgens welke de uit dit huwelijk geboren kinderen, indien de hertog van Lotharingen zonder mannelijke erfgenaam zou komen te overlijden, niet van de erfopvolging in Lotharingen zouden zijn uitgesloten: hoewel de prins en de prinses van Oranje voor zich van alle opvolgingsrechten in Lotharingen afstand hadden gedaan. Tegen deze bepaling nu liet de hertog van Guise op de huwelijksdag door twee notarissen protest aantekenen. Hetgeen stellig een onaangenaam intermezzo van de feestelijkheden was, maar meer ook niet, want het hertogelijk protest kon de huwelijksvoltrekking niet beletten.

De feestelijkheden hebben dagen lang geduurd om tenslotte te Nassau nog voortgezet te worden. De prins van Oranje heeft ze echter niet alle medegemaakt. Karel V toch zou op 25 Augustus naar Breda komen en daarom moest de prins zo snel mogelijk naar zijn stamslot terugreizen teneinde de hoge gast te kunnen ontvangen. Twee dagen lang verbleef de keizer te Breda, daarna vertrok

hij naar Brussel. Karel V was zijn jonge gastheer zeer genegen en met diens huwelijk, waartoe hij, achter de schermen, het zijne had bijgedragen, was hij bijzonder ingenomen, aangezien hij daarin iets zag, als een compromis inzake de opvolging in Gelre, indien de kinderloze hertog Karel van Egmond zou komen te overlijden. Karel van Egmond nu was een oom van Antonie van Lotharingen, waarom deze zich als diens erfgenaam beschouwde. Door het huwelijk van René van Chalon met de dochter van de pretendent naar het hertogdom scheen de mogelijkheid geopend om eventuele moeilijkheden bij het overlijden van de hertog van Gelre, op minnelijke wijze te schikken. Als blijk van zijn hoge gunst verleende de keizer aan René het stadhouderschap in Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, waardigheden welke ook graaf Hendrik bezeten had. Als huwelijksgeschenk ontving de prins nu het Gulden Vlies, bij gelegenheid van het in hetzelfde jaar gehouden kapittel van deze orde. Zo bekleedde dan de prins van Oranje op zijn een-en-twintigste jaar al meer waardigheden dan de meesten van zijn standgenoten op middelbare leeftijd.

In September 1540 reisde de prinses van Oranje met een geleide van edellieden uit Bar-le-Duc, om op 8 October haar blijde incomste in Breda te houden. Het Bredase volk, nooit wars van een pretje, liet zich niet onbetuigd. De toren werd geïllumineerd en versierd met lanteernkens van papier en bernende keersen. De papieren lantarens waren door de schooljeugd gevouwen: het waren er niet minder dan 1317, waarvoor 20 boek lombaerts-papier nodig was. De kinderen kregen voor elke honderd stuks drie stuivers en voor honderd repen twee stuivers, waarvoor tezamen twee rijns gulden betaald werden. Voorts waren er 200 pond kaarsen nodig en 70 grote toortsen. Kortom, het was een daverend feest.

De prinselijke huishouding werd nu in Breda op gang gebracht, maar lange rust zou René hier niet beschoren zijn. Herhaaldelijk toch moest hij voor de keizer te velde trekken. Bovendien brak in 1542 andermaal een oorlog uit tussen Karel V en Frans I, in welke strijd Karel van Gelre de zijde van de Franse

koning koos. Een Gelders leger, onder aanvoering van Maarten van Rossum, viel Brabant binnen. De prins van Oranje, die op dat ogenblik te 's-Gravenhage vertoefde, kreeg opdracht zich, binnen Antwerpen, te voegen bij de hertog van Aerschot, een andere veldheer van de keizer, en Maarten van Rossum tegen te houden. Hij zou zich daartoe, op order van de landvoogdes, Maria van Hongarije, per schip van Bergen op Zoom naar Antwerpen begeven.

Om niet bekende redenen nam Chalon een andere route: met ongeveer 3000 man ruitery en voetvolk rukte hij, over Breda, in snelle marsen naar Antwerpen op. Hij stootte op 24 Juli 1542 bij Brasschaet op een hinderlaag: met een veel sterkere troepenmacht werd het legertje door Maarten van Rossum opgevangen. Ternauwernood kon Chalon zich binnen Antwerpen redden, al had hij zich zeer koelbloedig en heldhaftig gedragen. Het einde was een volkomen nederlaag van de keizerlijken. De landvoogdes was over 's prinsen eigenmachtig beleid weinig te spreken en liet hem haar ontstemming duidelijk gevoelen. Toch droeg zij, toen zij een troepenmacht van ruim 30.000 man op de been gebracht had, het bevel op aan René van Chalon en de hertog van Aerschot. Met deze nieuwe troepenmacht revancheerde de prins van Oranje zich schitterend: hij vervolgde Maarten van Rossum tot aan de Franse grens, waar de Geldersen zich voegen konden bij de troepen van de hertog van Orléans. De keizerlijken gingen toen tot het offensief over, maar stootten het hoofd voor Yvoy. Dit betekende het einde van de strijd in Frankrijk. Echter, daarna tastten de keizerlijken het Gelders gebied aan.

Bij deze veldtocht, welke tot diep in het Gulikse reikte en gecommandeerd werd door de graaf de Boussu, onderscheidde de prins van Oranje zich weer bijzonder. Hij nam, na allerlei kleinere successen, in de zomer van 1543 Düren in, dat te vuur en te zwaard verwoest werd. Dit brak het Gelders verzet en Karel V schonk, als dank voor het gelukkig verloop van de veldtocht, aan prins René als stadhouder het bestuur over de ingelijfde gebieden van Gelre en Zutphen. Zo kwam dan René in het najaar van

1543 in Breda terug: stadhouder van verschillende Nederlandse gewesten, hoog in de gunst bij keizer Karel V. Enkele maanden later werd hem een dochttertje geboren, Maria. Dit moet voor het prinselijk paar een vreugde geweest zijn, welke weldra verkeerde in haar tegendeel: het kindje stierf na drie weken. Van deze gebeurtenis is nauwelijks iets bekend gebleven. Het enig bericht daarover treft men aan in de stadsrekeningen van Breda: zij vermelden dat de prinses van Oranje een geschenk van 500 rijns-guldens ontving, omdat haar dochttertje binnen de stad was geboren. Dat was in Maart 1544.

Enkele weken later, op 15 April 1544, kreeg de prins van Oranje wederom bevel zich bij het leger te voegen teneinde deel te nemen aan een veldtocht in Champagne. Na een moeizame werving van troepen ontmoette hij einde Mei te Metz de keizer, die zich moeilijk van hem kon scheiden en die, door Chalons vergezeld, naar St. Dizier trok. Op de 20ste Juni was het, dat René, wellicht door een voorgevoel gedreven, in het keizerlijke kamp te Richemont, tussen Metz en Diedenhofen, zijn testament liet maken. De keizer was hiervan op de hoogte en zeker heeft hij zich met de inhoud kunnen verenigen. Het is dan dit befaamde testament geweest, waarin René van Chalons zijn neef Willem van Nassau-Dillenburg aanwees als erfgenaam van al zijn goederen in de Nederlanden, in Oranje en in Franche-Comté indien hij zou komen te overlijden zonder mannelijke erfgenamen achter te laten.

Op 13 Juli 1544 bereikte het keizerlijk leger St. Dizier, dat de vallei van de Marne beschermde, welke naar het hart van Frankrijk voerde. Men sloeg het beleg voor de stad, batterijen werden opgesteld en loopgraven aangelegd. Enige dagen later, op 17 Juli 1544, zou de prins van Oranje de batterij bij La Victoire inspecteren, in de middag omstreeks twee uur. In de loopgraaf ontmoette hij Gonzague, de opperbevelhebber van het keizerlijk leger, die, op een stoel gezeten, de werkzaamheden leidde. Na de begroeting bood Gonzague de prins zijn zitplaats aan. Hij stond op en begon een gesprek met een van zijn officieren. Juist op dit

moment loste de artillerie van St. Dizier een schot op de batterij, dat de prins raakte: de kogel trof hem tussen hals en rechter-schouder, welke verbrijzeld werd. De verwonding liet zich aanvankelijk, hoewel Chalon veel pijn leed, niet dodelijk aanzien. Terstond werd de prins naar het hoofdkwartier van de keizer vervoerd, waar men hem verbond en Karel V hem herhaaldelijk bezocht. Weldra echter verergerde de toestand: hoge koorts en traden op en een verstijving. De keizer week niet meer van het ziekbed, de geneesheren deden wat in hun vermogen was, maar alles bleef vruchteloos.

Zo eindigde deze Nassau, nog maar vijf-en-twintig jaar oud, zijn leven, dat zo kort en roemrijk was. Het is hem gegund geweest in een korte spanne tijds tot hoge eer en onderscheiding te komen, terwijl grote teleurstellingen hem bespaard bleven. Een gelukkig mens. Zijn wezen echter is, door het bijna geheel ontbreken van een door hem nagelaten correspondentie, moeilijk te benaderen. Eveneens is het moeilijk door middel van afbeeldingen tot een enigermate vaste conclusie te komen, want ook van zijn uiterlijk kan men zich maar een zeer vage voorstelling maken. Van hem zijn maar weinig, merendeels zeer lelijke portretten bewaard gebleven: zij geven het beeld te zien van een ouwelijk, weinig intelligent man van op zijn minst middelbare leeftijd. In niets herinneren zij aan de onstuimige jonge vorst, die wij weten dat René van Chalon geweest moet zijn en zoals wij ons hem ook gaarne voorstellen, in volle wapenrusting op een vurig strijdros met bepluimde helm en het zwaard in de vuist zoals het een veldheer past, die zijn sporen verdiende o.a. bij het dempen van opstanden te Gent en te Maastricht. En zó zal hij ook geweest zijn als de knielende figuur, rechts op de voorgrond van het schilderij van het Mirakel van de Niervaart in het stedelijk museum, alwaar Dr. D. Th. Enklaar hem aangewezen heeft, recht tegenover graaf Hendrik, beide omgeven door dignitarissen. Ondanks de middelmatigheid van het schilderij en de waarschijnlijk niet al te grote gelijkenis van de afgebeelde personen, geeft het tenminste

een jonge man te zien, groot van postuur, met een ernstig, door donker haar omgeven, volstrekt niet lelijk gelaat, wiens uiterlijk de door hem verrichte daden niet weerspreekt, zoals het foeilijk, in het stadhuis bewaarde conterfeitsel met het onderschrift René de Chalon. Dit portret stelt een kaalgeschoren, onaantrekkelijk en vooral ook weinig vorstelijk persoon voor, in wie men eerder een klerk of hofmeester van de prins zou vermoeden, al draagt hij ook de keten van het Gulden Vlies, dan de jeugdige en onverschrokken René.

Het enige positieve dat wij van zijn voorkomen weten, is dat hij van meer dan gewone lengte was. In 1938, bij de opening van de kist welke zijn stoffelijk overschot bevat, bleek het daarin aangetroffen skelet, dat zeker dat van de prins was omdat overblijfselen van een verband om de rechterschouder nog duidelijk zichtbaar waren, ongemeen lang te zijn. Bovendien, met enige goede wil is op het schilderij van het Mirakel van de Niervaart eveneens te zien, dat Chalon niet tot de kleinste behoort heeft.

Iets aantrekkelijks moet hij, de lieveling van de keizer en van de hertog en hertogin van Lotharingen, óók wel gehad hebben. De rouwdichten bij zijn te vroege dood wijzen daarop. In al die gedichten wordt Anna van Lotharingen, die een zo algemeen beminde gemaal moet missen, uitbundig beklagd. Op gezag van deze rouwdichters nemen wij daarom gaarne aan, dat René van Chalon, de eerste Nederlandse prins van Oranje, een beminlijk mens is geweest, zoals zo vele leden van zijn geslacht.

AANTEKENINGEN.

- 1) Voordracht gehouden door Mej. D. C. J. Mijnsen op 20 Juni 1941 voor de leden van de philologisch-historische kring te Breda.
- 2) G. L. de Vries Feijens, De voorouders van prins Willem van Oranje als baronnen van Breda (Handelingen v. h. Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 1930—1932), blz. 95.
- 3) Kamervrouwen van goeden huize.
- 4) Misschien Frederik van Renesse.